

ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКИ ПРОЦЕС У БАЊАЛУЦИ
(Зборник радова с Међународног научног скупа
»Велеиздајнички процес у Бањалуци 1915-1916«, одржаног
25-27. септембра 1986. године у Бањалуци), Институт за
историју Бањалука 1987, стр. 495.

У раздобљу од 1915. до 1916. године у Босни и Херцеговини су одржани бројни судски процеси уперени против српских организација и истакнутих представника српског грађанског националног покрета на овом тлу. Из серије одржаних велеиздајничких процеса видело се да је милитарни хабсбуршки режим осећао латентну али и све видљивију опасност од јачања и ширења југословенске идеје и тежњи југословенских народа, посебно српског, да се уједине на разрушеним темељима Монархије. Међу овим својеврсним политичким борбама између репресивног режима и представника једног народа и његових организација свакако најзначајније место заузима Бањалучки велеиздајнички процес. У процесу, на којем је расправа вођена пред Окружним судом у Бањалуци од 3. новембра 1915. до 14. марта 1916. године, а пресуде изречене 22. априла исте године, брижљиво сročеном оптужницом која је санкционисала као велеиздају не само почињено дело већ и вербални деликт, чланство у националним организацијама и друге сличне радње, требало је преко оптужених 156 лица, махом културних, политичких и јавних радника потврдити пред очима јавности све инкриминације режима против једног народа. Међународној јавности је, такође, требало показати да за избијање првог светског рата искључиви терет сноси Краљевина Србија, што је водила агресивну политичку и културну пропаганду у Босни и Херцеговини.

Међународни научни скуп, који је у септембру 1986. одржан у Бањалуци, у присуству еминентних југословенских и страних историчара, међу којима су била и четири академика (В. Чубриловић, М. Екмеџић, Е. Реџић и Р. Самарџић), својим садржајем актуелизирао је феномен велеиздајничких процеса у I светском рату, поготово бањалучког, до тада веома мало истраженог научног поља. Одржавањем овог научног скупа начињен је значајан корак даље у проширењу видика наших сазнања о велеиздајничким процесима, о чему ће, наравно, имати још доста тога да се каже.

Веома брзо, непуну годину дана иако одржавања овог скупа, Институт за историју у Бањалуци издао је Зборник радова са овог скупа. Тиме се испунила обавеза ове младе, али већ афирмисане научне институције, као организатора скупа, да у преузетом кратком временском року пред увид јавности стави поднета саопштења.

Како се истиче у предговору Зборника, одржани научни скуп је био покушај да један правичнији и конзистентнији међународни научни суд, у коме су поред историчара из Југославије били и историчари из Чехос-

ловачке, Аустрије и Италије, презентира своје виђење Бањалучког процеса у односу на онај суд из 1915-1916. године, тока процеса и његовог значаја и места у балканској и европској прошлости, као и да се сумирају научно-истраживачки напори у вези са релевантним питањем одговорности за избијање светског сукоба 1914. године.

Зборник радова који је пред нама пружа веома рељефну слику. Реферати унутар Зборника су тематски разнолики, али веома мозаично заокружују једну целину.

Велеиздајнички процеси у Босни и Херцеговини су били »насилна војно-полицијска мера против властитих поданика при чему је било много незаконитости и насиља«, истакао је у свом реферату учесник ових догађаја и цењени историчар Васа Чубриловић, оцењујући отпор режиму у Босни и Херцеговини као део ослободилачког покрета народа средњег Подунавља и Балканског полуострва против стране власти. Он је такође у свом синтетском приступу оценио да су велеиздајнички процеси у Босни и Херцеговини послужили историчарима као добра основа за проучавање узрока и повода који су довели до сукоба југословенских народа са Хабсбуршком Монархијом, што је довело до светског рата. Такав начин проучавања велеиздајничких процеса пружило је могућност за друга испитивања великих националнополитичких и друштвених сукоба у Монархији, који су на нашем простору долазили до изражаја, поимајући врло брзо међународне размере.

Носеће саопштење у Зборнику представља рад академика М. Екмећића о политичким наменама судских процеса у Босни и Херцеговини за време првог светског рата, чија је територија, по мишљењу аутора, била колевка у којој се »историјски одњихала мисао радикалних грађанских диктатура које су увођене у разне европске земље.« након завршетка првог светског рата, закључујући у свом саопштењу да су се преко судских процеса стварали историјски предуслови за будућу реорганизацију положаја Босне и Херцеговине унутар Монархије, претходно излечене од болести српског национализма и идеје о југословенском уједињењу. У свом раду, академик Р. Самарцић о Аустро-Угарској и југословенском питању говори да је Монархија изашла из своје мудрости и стрпљења оног часа када јој се учинило да нема заједничког опсганка и њој и новом таласу оптимистичког, борбеног, либералног и револуционарног југословенства, закључујући да је Аустро-Угарска широким нападом на Србију и Србе и оглашавањем о застрашујућој експанзији великосрпске опасности желела одбранили свој концепт сложених националних односа у југоисточној Европи од појаве свеопштег југословенског преображаја.

Борђе Микић у свом саопштењу о велеиздајничким процесима у аустроугарској политици у БиХ оцењује да су се у раздобљу четрдесетогодишње аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини бориле 3 генерације истинских родољуба ових покрајина за политичке и социјалне ре-

форме у земљи, долазећи тако у сукоб са већ искусном монархијском управом која је у истом том периоду организовала мање или веће велеиздајничке процесе против носилаца националног покрета, чији је врхунац достигнут у првом светском рату. У свом саопштењу, Галиб Шљиво, говорећи о расположењу народа Босне и Херцеговине према аустроугарској политици и аустроугарским политичким противмерама, истиче да је политика Монархије према босанскохерцеговачком становништву у раздобљу након сарајевског атентата произилазила из укупних унутрашњих односа у Аустро-Угарској и њеног међународног положаја у предвечерје рата. Те мере су биле готово подједнако уперене против интереса и тежњи грађанства за економску и политичку власт, интелигенције за слободан културни и национални развој, за њено учествовање у јавном животу, против сељаштва у вези с решавањем акутног питања феудалних аграрних односа. Г. Шљиво је дао слику стања БиХ након избијања светског рата, посебно акцентирајући питање избеглиштва.

Осим ових, значајну пажњу заслужују и остали радови који дају једну мозаичну слику времена у којем је дошло до организовања процеса и догађаја који су му претходили разматрајући та питања из различитих угла. У том светлу, рад М. Крајчовича о ослободилачким покретима у Монархији с посебним освртом на БиХ, Б. Маџара о суспендовању српске црквено-школске аутономије у БиХ, Д. Гајевића о југословенству Младе Босне, А. Супана о прогону великосрпске пропаганде у Хрватској и Славонији за време првог светског рата дају широку лепезу догађаја тог времена. Део аутора је своја саопштења везао непосредно за Бањалучки велеиздајнички процес (С. Банцовић, М. Вулин, Г. Суботић, Х. Хазелштајнер), његов одјек у нашим земљама и иностранству (М. Патковић, Х. Хајдархоџић, Ј. Пирјавец). Поједини аутори су своја саопштења, осим за овај, везали и за друге одржане процесе у том времену (М. Вукмановић, Ф. Розман, Ц. Нечас, З. Кљајо), други за страдање народа и »велеиздајника« (Ц. Чаушевић, Ђ. Станковић, М. Колар – Димитријевић). Академик Е. Реџић и И. Хаџибеговић су у својим саопштењима анализирали ратну политику аустроугарске социјалне демократије у време одржавања велеиздајничких процеса, односно социјалистички раднички покрет у Босни и Херцеговини између активности и политичке репресије.

Организовање међународног научног скупа и издавање Зборника радова представља до сада највећи подухват Института за историју у Бањалуци. Окупивши на скупу доказане научне раднике и издавањем Зборника он је успео да веома брзо презентира јавности врло вредно научно дело које ће свакако бити незаобилазна литература у изучавању првог светског рата на југословенском простору и шире, с посебним освртом на Босну и Херцеговину, где се, како је у свом раду на једном месту приметио Ђ. Микић, »трошна аустроугарска зграда насукала на гребен босанскохерцеговачке стварности 1914. године«.

Сафет Банцовић